

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ МОВ НА ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ ҐРУНТІ В МОВОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ ВІКТОРА ЧАБАНЕНКА

Ліпкевич І.

Запорізький національний університет

lipkiewicz7@gmail.com

Ключові слова:

взаємодія мов, лінгвостилістичний аспект, запозичення, слов'янізми, інослов'янізми, мовленнєва експресія, експресивні явища, екстралінгвістичні фактори.

У статті наведено аналіз мовознавчих праць В. Чабаненка, у яких він досліджує проблему взаємодії мов на лінгвостилістичному ґрунті, розглядаючи запозичення з білоруської, південнослов'янських та західнослов'янських мов як експресивні засоби української мови; узагальнено висновки, яких дійшов В. Чабаненко стосовно ролі інослов'янізмів як одного зі складників експресивних засобів української мови.

У багатоаспектних філологічних дослідженнях В. Чабаненка не залишена поза увагою проблема взаємодії мов. У вітчизняному мовознавстві є вже багато праць, присвячених питанням взаємин української мови з іншими слов'янськими. Однак у цих розвідках зв'язки української мови з інослов'янськими розкриваються здебільшого лише на лексичному, фонетичному, словотвірному та граматичному рівнях. Водночас дуже мало є робіт, у яких би ці зв'язки розглядалися на стилістичному рівні. Саме запорізький мовознавець В. Чабаненко став автором солідного лінгвістичного доробку з проблем українсько-інослов'янської взаємодії на стилістичному, або, за його уточненням, лінгвостилістичному ґрунті. **Актуальність** нашої роботи зумовлена спробою вперше в українському мовознавстві узагальнити й проаналізувати напрацювання В. Чабаненка у сфері взаємовідносин української мови з іншими слов'янськими на стилістичному підґрунті. Відповідно, **метою** пропонованої статті є вивчення й систематизація лінгвістичного матеріалу, у якому запорізький мовознавець В. Чабаненко розглядає запозичення інослов'янізмів як експресивних засобів української мови, узагальнення висновків, яких він дійшов, дослідивши роль інослов'янізмів як важливої частини експресивних засобів української мови.

Закріпившись у системі української мови, слова-вирази іншомовного походження поповнили її експресивні елементи. В. Чабаненко, досліджуючи експресивні засоби української мови, аналізує запозичення як їх складову частину: розкриттю ролі іншомовних лексичних одиниць присвячена фундаментальна глава під назвою “Експресивні явища української мови на ґрунті її взаємодії з іншими мовами” в монографії “Стилістика експресивних засобів української мови” [7], а також окремі статті, у яких у цьому аспекті проаналізовано білорусизми [3], південнослов'янізми [4], західнослов'янізми [5].

Зокрема, увагу мовознавця привернули експресивно-стилістичні функції таких білорусизмів, уживаних в українській мові, як *бадьорий*, *бурчати*, *гудити*, *жлукто*, *двоготь*, *сябер* (*сябро*), *вьоска*, *жалійка*, а також численні білоруські топоніми й антропоніми (*Білорусія* (*Білорусь*) *Брест*, *Мінськ*, *Хатинь*; *Богушевич*, *Гастелло*, *Колас*, *Купала*, *Скорина* та ін.). Кожна з цих лексем скрупульозно, всебічно

піддається аналізу в статті В. Чабаненка “Експресивно-стилістичні функції білорусизмів в українській мові” [3]. Так, у слові білоруського походження *сябер* (*сябро*) насамперед розкрито весь спектр його семантичних значень, який вдалося зафіксувати як в українській літературній мові, так і на її говірковому рівні. Наприклад, у тому українському говірковому ареалі, що межує з білоруською мовою, ці слова вживаються з кількома значеннями, а саме: ‘учасник земельного володіння’, ‘компаньйон у торговій справі’, ‘суперник’, ‘спільник по роботі’, ‘супряжник’, ‘рідний брат жінки’ та експресивне ‘вайлуватий’, ‘неповороткий чоловік’; у нижньонаддніпрянських та степових говірках, в утворенні яких брав участь східнополіський діалектний елемент, це слово побутує з експресією іронії й означає ‘спільник у пиятиці або в якійсь іншій недобрій справі’; у деяких білоруських говірках воно вживається також із експресією іронії у значенні ‘здоровий, але лінивий чоловік’. А в сучасній українській мові виразною стилістемою є білорусизм *сябёр* літературного походження зі значенням ‘друг’. В. Чабаненко зазначає, що внутрішня експресивність цієї лексеми “зумовлена позалінгвістичними факторами, зокрема соціально-історичною актуалізацією позначуваного ним поняття” [7, с.255]. У різних стилях української літературної мови це слово маніфестувало ідею дружби народів і тому сприймається як засіб експресії: “Гостював навесні я у щирих *сябрів*” (М. Нагнибіда); “Я бажання не порушу і з *сябрами* обнімусь... Вчарувала мою душу запахуца Білорусь” (М. Сингаївський); “Тарас у наших *сябрів*” (заголовок статті в газеті “Літературна Україна” за 2. III. 1965 р.), “Добрый світ *сябрів*” (назва рубрики в журналі “Україна”, 1977 р., № 22, с. 16).

Досліджуючи експресивний вжиток білоруських лексем, В. Чабаненко фіксує, що в українському усному мовленні чи тексті певної експресії набуває будь-яке стилістично нейтральне слово або словосполучення білоруського походження за умови, якщо воно виділяється своїм звуковим складом і формою, тобто не перекладається, а транслітерується: “Здрастуйте, люди добрі! - віталися ми до білорусів. - *Дзень добри!*” (Ю. Збанацький). Як експресивний засіб в українській мові вживаються й білоруські фразеологізми. Вони також особливо виразні, коли не перекладаються, напр.: “Але *«чис би*

целяткі мичалі, а чис б і мавчали”, отак і мені слід краще мовчати про листи і про недбальство в листах» (Леся Українка). Досить популярним тепер в Україні є експресивний білоруський вислів **Калі ласка!** Його нерідко вживають із настановою на стилістичну виразність у художніх творах, публіцистиці та усному літературному мовленні, напр.: “Деся на Свіслочі, на луках Попросив я у підпаска, Щоб зіграв він на жалейці... — *Калі ласка! Калі ласка!*” (М. Нагнибіда); “Звали мене: Приїжджай, *калі ласка*, Встала я з попелу світла, мов казка” (Д. Луценко)... Водночас, зазначає учений, збагаченню експресивних засобів української мови певною мірою сприяють переклади творів білоруської художньої літератури. Українські перекладачі творчо засвоюють лексико-стилістичне розмаїття оригіналів, розширюючи функціонально-стилістичні можливості рідної мови. Наприклад, С. Пилипенко, працюючи над перекладом байки К. Кропиви “Чорт”, увів до українського вжитку білоруську народну приказку **кожеух лежить, а дурень дрижить**.

Г. Вігурська, перекладаючи п'єсу “Хто сміється останнім” того ж таки К. Кропиви, збагачує українську фразеологію білорусизмами **хто в біб, хто в горох; крукам носа не дістати; хто поросся вкрав, у того й у вухах нищить**...

Аналіз слів і виразів, які потрапили до української мови безпосередньо з білоруської мови або за її посередництвом з інших мов (найчастіше з литовської) і наділені виразними експресивно-стилістичними функціями, дав змогу зробити В. Чабаненку такі висновки: “1) українська мова контактує із білоруською мовою не лише на лексичному, фонетичному, словотворчому і граматичному рівнях, а й на рівні стилістичному; 2) білоруські мовні елементи в ролі експресивних засобів української мови вживалися здавна, але в останні десятиліття цей процес з екстралінгвістичних причин особливо активізувався; 3) із білоруської мови в арсенал виразових засобів української мови потрапляють головним чином лексика і фразеологія; 4) окремі білорусизми набули експресивних якостей на українському мовному ґрунті; 5) чим далі білорусизми заглиблюються в український мовний (діалектний) обшар, тим більшої семантико-стилістичної трансформації вони зазнають; 6) експресивно-стилістичне функціонування білорусизмів в українській мові показує, що мовна інтерференція є одним із важливих факторів, які впливають на лінгвостилістику” [3, с. 26].

Як приклади південнослов'янських, які були запозичені українською мовою й активно використовуються в ній у ролі експресивних засобів, В. Чабаненко, згідно з наявною мовною інформацією, називає слова сербо-хорватського походження **вампір, вовкулак, побратим, посестра** [7, с. 256]. Лексема **вампір** особливо експресивною є в порівняннях: “Ти хочеш виссать ... всю мою кров, як той вампір” (М. Коцюбинський). А в переносному значенні (‘мучитель’, ‘кат’, ‘нелюд’) вона вживається, зазначає запорізький лінгвіст, з експресією ненависті, гніву й обурення: “Од наших рук вампір загине” (В. Сосюра). На основі філологічних розвідок щодо слів

вовкулак(а), побратим, посестра В. Чабаненко доходить висновку, що вони мають давню історію вжитку як у творах українських письменників, так і у фольклорі (“Кобись такий до роботи, який до посестри” – зі “Словаря української мови” Б. Грінченка, т. 3, с. 359), і експресивних якостей набули вже на українському мовному ґрунті. Наприклад, лексема **вовкулака** набрала посиленого виразового потенціалу, коли почала вживатися як зневажлива назва похмурої, відлюдкуватої особи або як лайливе слово. Водночас південнослов'янськими **побратим, посестра** перетворились на високостильові синоніми до слів *друг, подруга* і є часто вживаними в українській поезії та публіцистиці. Згадуючи про західнослов'янськими в ролі експресивних засобів української мови, В. Чабаненко зазначає, що “...лінгвальна дійсність дає численні факти, що свідчать про взаємозбагачення стилістичних систем української, польської, чеської та інших західнослов'янських мов” [5, с. 51]. Стосовно західнослов'янських, які запозичені українською мовою й наділені інгерентною (внутрішньою) експресивністю, мовознавець наводить такі приклади: полонізми – **фігляр** (польс. figlarz ‘жартівник, пустун, бешкетник’, *заст.* ‘блазень’ [1, с. 208]), **забіяка, завзятий, панібратство, шпаргалка, розмаїтий, труна** (польс. trumna ‘гріб’ [2, с. 459], **зичити, блават** (п. blawat *заст.* ‘голубий) шовк’, blawatek бот. ‘васильок синій (Centaurea cyanus L.)’ [1, с. 74], **замазура** (оскільки великий словник польської мови не фіксує цієї лексеми саме в такій формі, і пошуки її в мережі Internet не дали позитивного результату, можна припустити, що це слово утворене вже на українському мовному ґрунті, очевидно, від польс. zamazany *розм.* ‘вимазаний, вимащений’ [2, с. 663]), **віншувати, едwab** (польс. jedwab ‘шовк’ [1, с. 291], **халуна, вдячність, гвалт, ошукаати, драпієжник** (польс. drapieżnik ‘хижак’ [1, с. 166], **жебрати, славетний, волати, кохання, міць, цнота, гарцювати; чехізми – ганити, ганьба, зухвалий, наглий** ‘раптовий, нежданий’, **потворний, смутний, краля** [5, с. 51–52].

Більшість із названих західнослов'янських здавна функціонує в українській мові; деякі з них засвідчені в пам'ятках другої половини XVI ст. Спостереження над їх уживанням у різних стилях української мови приводить лінгвіста до висновку, що слова **завзяття, вдячність, ганити, потворний**, котрі відзначаються помірним ступенем внутрішньої експресивності, не закріплюються за якимось певним стилем. А запозичення **віншувати, зичити, славетний, кохання, міць** здебільшого використовуються як синоніми високого стилю в поезії й публіцистиці. В. Чабаненко простежив, що окремі західнослов'янськими, увійшовши в систему виразальних засобів української мови, зазнають семантичних зрушень. Як приклад такого явища вчений наводить чехізм **краля**: від початків появи в українській мові це слово вживалося у своєму прямому значенні ‘королева’ або ‘красуня’. Сучасні словники української мови подають його в значенні ‘красуня’ із позначками “просторічне”, “розмовне”,

або “фамільярне”, а в усному мовленні й у текстах художньої літератури воно вживається тепер з експресією іронії: “... краля, хоч воду з писка пий” (Є. Гуцало).

Досліджуючи українську діалектну лексику, В. Чабаненко і тут віднаходить західнослов'янізми, позначені інтергентною експресивністю, наприклад: полонізми – *збур* ‘грубіян’, *варга*, *гемба* ‘губа’, *варгатий* ‘губатий’, *валенсатися* ‘волочитися’, *пацьорки* та ін.; словакізми – *псоглавець* (*песоглавець*) ‘той, що приносить страждання’, *гавран* ‘ворона’, *гнівник* ‘той, що гнівається’, *годний* ‘дуже великий, значний, гарний, ввічливий’ тощо. Лінгвіст помічає, що “чим далі західнослов'янізм заглиблюється в український діалектний обшир, тим більше звукової і семантичної трансформації він може зазнавати. Пор., південнолемківське *пáцєрки* ‘чотки’, закарпатське, бойківське *пáцьорки* ‘намисто’, південноподільське *пацьóрки* ‘торочки, бахрома’ і

полтавське та степове запорізьке *пацьóрки* ‘незаплетені або дуже маленькі, погані коси’” [див. 5, с. 53-54].

Поглиблене вивчення проблеми взаємодії мов дало змогу В. Чабаненку відзначити, що українська мова (як літературна, так і народнорозмовна) контактує з іншими слов'янськими мовами не тільки на лексичному, фонетичному, граматичному і словотворчому рівнях, а й на рівні стилістичному (лінгвостилістичному); інослов'янізми, що вживаються в українській мові як експресивні засоби, не порушують національної самобутності цієї мови, а лише збагачують, роблять гнучкішою і різноманітнішою її стилістичну (лінгвостилістичну) систему; результати українсько-інослов'янських мовних контактів на стилістичному (лінгвостилістичному) рівні свідчать про те, що взаємодія мов є однією з важливих основ мовленнєвої експресії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. Т. 1. Москва : Русский язык, Варшава : Ведза повшехна, 1998. 656 с.
2. Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь. Т. 2. Москва : Русский язык, Варшава : Ведза повшехна, 1998. 795 с.
3. Чабаненко В. А. Экспресивно-стилістичні функції білорусизмів в українській мові. *Культура слова*. Київ: Наук. думка, 1979. Вип. 17. С. 15–26.
4. Чабаненко В. А. Экспресивно-стилістичні функції південнослов'янізмів в українській мові. *Українське слов'янознавство*. Львів: Вид-во ЛДУ, 1974. № 9. С. 46–49
5. Чабаненко В. А. Західнослов'янізми в ролі експресивних засобів української мови. *Мовознавство*. 1972. № 4. С. 51–58.
6. Чабаненко В. А. Основи мовної експресії. Київ : Вища школа, 1984. 168 с.
7. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002. 351 с.

THE PROBLEM RESEARCHING OF INTERACTION LANGUAGES ON LINGUISTIC BASIS IN PHILOLOGICAL WORK BY VICTOR CHABANENKO

Lipkevych I.

Zaporizhzhia National University

The problem of interaction languages is not left out of attention in philological work by Victor Chabanenko, which includes a lot of aspects. In domestic linguistics are many works, dedicated to the questions of relationships Ukrainian and other Slavic languages. However in such works interaction between them is revealed only on lexical, phonetic, morphological and grammatical levels in general. Simultaneously the articles, which research this problem on stylistic level, are few. Knowing about this gaps in Ukrainian linguistics, V. Chabanenko is author of philological work about such problem on stylistic level, or, as he identified, on linguistic basis. Words-expressions of foreign origin, which are fixed in Ukrainian, complemented the expressive elements of language. The works by author, in which he analyzes words of foreign origin as the part of expressive facilities Ukrainian, are the bright proof. Fundamental chapter named “Expressive phenomenon of the Ukrainian language on the basis of its interaction with other languages” is dedicated to disclosure of this role. It is available in his monograph “Stylistics of expressive means of the Ukrainian language”. Chabanenko also wrote many articles, in which he analyzes belarusianisms, south slavicisms, west slavicisms. In-depth study the problem of interaction languages gives the opportunity to Chabanenko to notice that Ukrainian (both literary and colloquial) contacts with other Slavic languages not only on lexical, phonetic, morphological and grammatical levels, but also on stylistic (linguistic); foreign slavicism, which are used as expressive means in Ukrainian, don't violates the national specifics of this language, but also enrich it, make its stylistic (linguistic) system more flexible and diverse; the results of Ukrainian and other Slavic languages contacts on stylistic (linguistic) level demonstrate that interaction languages is one of the most important basics of linguistic expression.

Key words: interaction languages, linguistic style, borrowing, foreign slavicism, linguistic expression, expressive means, extralinguistic factors.